

УДК 94(477)“15”:261]930.2(438+477.83-25)“1890/1914”

БЕРЕТЕЙСЬКА УНІЯ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЛЬВІВСЬКИХ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ (1890–1914)

Оксана РУДА

*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
вул. Козельницька, 4, Львів, 79026
Центр дослідження українсько-польських відносин*

У статті висвітлені погляди львівських істориків-поляків на генезу уніатської ідеї, історію Берестейського синоду. Увагу зосереджено на політичних подіях, побіжно проаналізовано соціально-економічні, культурні явища українського минулого. Оцінка церковної унії польськими вченими залежала від їхніх політичних поглядів і переконань, а також від приналежності до позитивістського чи неоромантичного напрямку в історіографії.

Ключові слова: історіографія, позитивізм, неоромантизм, модернізм, Берестейська унія, “ягеллонська ідея”, католицизм, православ'я.

Становище православної церкви, розвиток культурного життя в Україні, генеза уніатської ідеї, історія Берестейського синоду, міжконфесійна боротьба – ці важливі суспільні проблеми викликали гострі дискусії у середовищі українських, російських, польських учених кінця ХІХ–початку ХХ ст., які трактували їх з різних позицій – державницьких, націоналістичних або конфесійних. Серед польських істориків Берестейську унію досліджували представники як старшого покоління, так і молоді вчені. Критерієм розмежування поглядів репрезентантів різних історіографічних напрямів стало наголошення на її недоліках.

Попри обширність історичної літератури, присвяченої проблемам церковної унії кінця ХІХ ст., внесок польських істориків Львова в дослідження генези уніатської ідеї, історія Берестейського синоду лише фрагментарно згадуються у працях зарубіжних та українських учених. Серед них насамперед привертає увагу монографія польського науковця А.Стемпніка¹, в якій розкрита загальна картина трактування української історії та українсько-польських відносин польськими науковцями ХVІІІ–початку ХХ ст. Канадський історик С.Величенко дослідив висвітлення українського минулого в польській, російській та національній історіографії від найдавніших часів до 1914 р.² Окрім загальних історіографічних оглядів, польській історіографії церковної унії кінця ХІХ ст. присвячено декілька спеціальних статей. На особливу увагу заслуговують

¹ *Stepnik A.* Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porozbiorowego 1795–1918. Lublin, 1998.

² *Velychenko S.* National history as cultural process. A survey of the interpretations of Ukraine's past in Polish, Russian and Ukrainian historical writing from the earliest times to 1914. Canada, 1992.

розвідки українського вченого Л.Тимошенка³, який розглянув дослідження Берестейської унії крізь призму історіографічного процесу: простежив, як представники польських історичних середовищ висвітлювали генезу та наслідки унії для польських й українських земель, а також охарактеризував здобутки окремих львівських істориків, зокрема А.Прохаски. Окреслену проблематику вивчала польська дослідниця Т.Хинчевська-Геннель⁴. Так, вона простежила еволюцію поглядів польських учених вказаного періоду стосовно історії Берестя. Бачення церковної унії кінця XVI ст. в історичній свідомості українського, польського та російського народів висвітлила польська дослідниця М.Папезинська-Турек⁵.

Мета цієї розвідки – представити доробок польської історичної науки Львова (1890–1914) у вивченні Берестейської унії. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: проаналізувати підстави формування поглядів польських істориків Львова даного часу на проблеми історії України; висвітлити основні точки зору польських учених на генезу уніатської ідеї та наслідки церковної унії кінця XVI ст., акцентуючи увагу насамперед на політичних подіях.

Основне джерело для написання статті – опубліковані праці львівських істориків-поляків зазначеного періоду.

Наприкінці XIX–на початку XX ст. у середовищі польських істориків Львова, як і Варшави та Кракова, намітилися зміни у трактуванні польського минулого та польсько-українських взаємин. Більшість дослідників відстоювала врегулювання стосунків і шукала у польській історії елементів, які б об'єднали обидва народи. Певною мірою еволюція поглядів учених була зумовлена удосконаленням методів історичного дослідження, доступом до джерельних матеріалів. Зміни у трактуванні історичного минулого відбувалися під впливом низки інших причин – польських суспільних потреб того часу, концепцій російських, українських і литовських істориків, формування неоромантичного підходу та історіографії⁶. Під впливом неоромантизму та модернізму в польській історичній науці спостерігалось поглиблення наукової спеціалізації, а хронологічні межі досліджень розширилися до XIX ст.⁷ Зазначимо, що неоромантизм, який під тиском політики та ідеології абсолютизував своєрідні ознаки історичного розвитку кожної нації, визначив певний відхід від критеріїв науковості та підпорядкування історії національно-політичним інтересам⁸. Сучасні польські вчені, зокрема Є.Матерницький, неоромантизм у польській історіографії поділяють на три етапи: перший (1900–1906/7) характеризувався ще значним впливом позитивізму з критичним методом дослідження, дотриманням позитивістських методологічних

³ Тимошенко Л. Польська історіографія Берестейської унії (кінець XIX–30-ті рр. XX ст.) // Історія релігій в Україні. Праці XIII Міжнародної наукової конференції (Львів, 20–22 травня 2003 року). Кн. 1. Львів, 2003. С.578–586.

⁴ Хинчевська-Геннель Т. Берестейська унія в XVII столітті з польської точки зору // Держава, суспільство і Церква в Україні у XVII столітті. Матеріали Других “Берестейських читань”. Львів–Дніпропетровськ–Київ, 1–6 лютого 1995 р. Львів, 1996. С.87–108.

⁵ Papierzyńska-Turek M. Wizje unii brzeskiej w świadomości historycznej // Białoruskie Zeszyty Historyczne. Białystok, 1996. № 6 // http://kamunikat.fontel.net/www/czasopisy/bzh/06/06art_papierzynska.htm

⁶ Детальніше про формування неоромантичного підходу та історіографії див.: Зашильняк Л. Неоромантизм у польській історіографії початку XX ст. (до питання про соціальну функцію історії) // Проблеми слов'янознавства. Вип.45. Львів, 1993. С.36–42; Adamus J. Problemy polskiego neoromantyzmu historycznego // Kwartalnik Historyczny (далі – КН.). 1958. R. 65. № 1. S.16–36.

⁷ Maternecki J. Historiografia Polska XX wieku. Wrocław, 1982. Cz. 1: 1900–1918. S.7.

⁸ Зашильняк Л. Історіографічна творчість Михайла Грушевського на тлі європейської історичної думки кінця XIX–початку XX ст. // Михайло Грушевський і українська історична наука. Збірник матеріалів конференцій / За ред. Я.Грицака, Я.Дашкевича. Львів, 1999. С.37–38.

принципів; на другому (1908–1914) науково-критичний аспект відійшов у минуле, підпорядкувавшись політико-ідеологічному; третій (1914–1918) супроводжувався відходом від ідеалізації минулого, поверненням до критичного аналізу. Переломними моментами цих етапів стали революція 1905 р. і початок Першої світової війни⁹.

Поява неоромантизму, а відтак і певної міфологізації історії, була спричинена не-вирішеністю проблем минулого “історичної” та етнічної Польщі¹⁰. Напередодні Першої світової війни (1908–1914) неоромантична “оптимістична” візія минулого Польщі¹¹ потрапила під значний вплив сформованих раніше історико-політичних міфів: “східних кресів” польської держави¹², ідеї місії давньої Речі Посполитої на Сході, “передмур’я” християнства супроти монгольських і татарських орд, “історичних” кордонів 1772 р., загальнокультурної вищості польського народу над українським, які не могли не вплинути на свідомість частини польського суспільства¹³. Вчені, досліджуючи своє історичне минуле, прагнули, насамперед, знайти його витоки. Поляки, як і інші європейські народи, намагалися “очистити” ці славні початки від усіляких недоліків, оскільки у них мали б втілюватися нереалізовані ідеали тогочасної епохи¹⁴. Для польського народу це означало відбудову багатонаціональної Речі Посполитої в її так званих історичних кордонах, розв’язання польсько-литовського та польсько-українського конфліктів нагадуванням про славне співіснування в межах однієї держави (“ягеллонська ідея”), звеличення польського народу як носія західної цивілізації та культури. Ці міфологеми призвели до формування такої польської історичної свідомості, яка трактувала українців як суспільно та культурно менш розвинену націю. Опираючись на ці міфи, польські історики та політики злам століть наполягали на включенні етнічно українських земель до складу майбутньої Речі Посполитої¹⁵.

Організаційні та світоглядні зміни, що сталися у польській історіографії кінця XIX–початку XX ст., істотно різнили її від попереднього періоду, в якому домінувала, визначаючи тематику та надаючи загальний тон історичним працям, позитивістська методологічна доктрина з її провідними історичними осередками – краківським, варшавським і львівським. Історичні школи (краківська, варшавська, львівська), сформовані на польських землях у період позитивізму, на зламі століть ще утримували певні позиції у польській історичній науці та впливали на польську історичну думку¹⁶. Зазначимо, що польська історіографія другої половини XX ст. відмовилася від позначення львівського

⁹ *Maternicki J.* Idee i postawy. Historia i historycy polscy 1914–1918. Studium historiograficzne. Warszawa, 1975. S.19.

¹⁰ *Потульницький В.А.* Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII–XX століть. Київ, 2002. С.92.

¹¹ Прихильники “оптимістичної” візії минулого Польщі перекладали причини краху Речі Посполитої з польського народу на сусідні держави – учасники трьох її поділів (Австрію, Росію та Пруссію).

¹² *Beauvois D.* Mit “kresów wschodnich”, czyli jak mu położyć kres // *Polskie mity polityczne XIX i XX w. Polska myśl polityczna XIX i XX w.* / Pod red. W.Wrześnińskiego. Wrocław, 1994. T. 9. S.94.

¹³ *Дашкевич Я.* Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітети // *Україна в минулому.* Київ–Львів, 1994. Вип. 6. С.84–85.

¹⁴ *Потульницький В.А.* Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII–XX століть. С.27.

¹⁵ Детальніше про відродження та поширення історико-політичних міфів у польській історіографії див.: *Jaskólski M.* Historia i mit historyczny w doktrynie politycznej // *Historyka. Studia Metodologiczne.* Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1984. T. 14. S.49–66; *Ludwikowski R.* Polska kultura polityczna. Mity, tradycje i współczesność // *Nauka dla Wszystkich.* Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1980. № 312; *Wapiński R.* Mit dawnej Rzeczypospolitej w epoce porozbiorowej // *Polskie mity polityczne XIX i XX w. Polska myśl polityczna XIX i XX w.* / Pod. red. W.Wrześnińskiego. Wrocław, 1994. T. 9. S. 77–92.

¹⁶ *Dutkiewicz J., Śreniowska K.* Zarys historii historiografii polskiej. Łódź, 1959. Cz. 3: 1900–1939. S.105.

історичного середовища терміном “історична школа”, оскільки на окресленому терені існувала лише дидактична історична школа під керівництвом Ксаверія Ліске¹⁷. Натомість, польська історіографічна школа у Львові так ніколи і не витворилася¹⁸. Особливістю львівських істориків у дослідженні польського історичного минулого було намагання уникати впливів будь-якої тогочасної політичної течії. Це відрізняло їх від краківських колег, які представляли виключно інтереси польського консерватизму. У своїх працях львівські історики намагалися дотримуватися традицій тогочасної німецької та австрійської історіографії¹⁹, приділяючи увагу передовсім критиці джерел і спеціальним історичним дисциплінам. У їхніх дослідженнях переважали аналітичні студії, що унеможливило створення ними синтетичних праць²⁰.

Генезу уніатської ідеї, історію Берестейського синоду у львівському історичному середовищі досліджували як історики-позитивісти, так і неоромантики. До науковців старшого покоління належав львівський, а згодом краківський учений, професор Ягеллонського університету (з 1887 р.) медієвіст Анатоль Левицький (1841–1899)²¹. Історичний процес він репрезентував подібно до представників краківської історичної школи²², однак з меншим песимізмом, віддзеркалюючи впливи львівського історичного середовища²³. До плеяди львівських учених належали і дослідники, які вивчали ягеллонські часи – Антоній Прохаска (1852–1930) й Фридерик Папе (1856–1940). Проблема Берестейської унії також цікавився один із засновників неоромантичного світогляду в польській історіографії – професор Львівського університету Станіслав Закшевський (1873–1936)²⁴. За своїми політичними переконаннями, які суттєво вплинули на висвітлення ним польського та українського минулого, історик спочатку був близький до соціалістів, згодом – до ендеків²⁵, а в роки Першої світової війни – до пілсудчиків²⁶. С.Закшевський одним із перших виступив проти концепції краківської історичної школи. Він заперечив позитивізм як методологію дослідження, наголосивши, що пізнання минулого не може базуватися лише на фактах – воно повинно враховувати інтуїцію, необхідну для розуміння історії. У конкретно-історичних дослідженнях він надавав перевагу початковому етапу польської історії²⁷.

¹⁷ До заснованої К.Ліске львівської дидактичної історичної школи належали О.Бальцер, В.Чермак, А.Чоловський, Л.Фінкель, Ф.Папе, А.Прохаска, С.Смолька та ін.

¹⁸ *Śreniowska K.* W sprawie kryteriów podziału szkół historycznych doby pozytywizmu na ziemiach polskich // *Historyka. Studia Metodologiczne*. Wrocław, 1977. T. 7. S.95.

¹⁹ *Maternicki J.* Historiografia i kultura historyczna. *Studia i szkice*. Warszawa, 1990. Cz. 2. S.408–411.

²⁰ *Grabski A.F.* Zarys historii historiografii polskiej. Poznań, 2000. S.134–136.

²¹ Детальніше про нього див.: *Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego* (далі – AUJ). Sygnatura S.II 619 (Teczki osobowe [Lewicki Anatol]) – Ненумеровані сторінки; *Czermak W.* Anatol Lewicki (1841–1899). Kraków, 1899; *Łosowski J.* Anatol Lewicki. Przemysł, 1981; *Mitkowski J.* Lewicki Anatol (1841–1899), historyk, profesor UJ // *Polski słownik biograficzny*. Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1972. T. 17. Z. 64. S.224–225.

²² Одним із елементів, який свідчить про існування “краківської історичної школи”, вважається наявність у краківських дослідників спільного погляду на історичне минуле – так званої песимістичної концепції історії Польщі. Суть її зводилася до тези про відсутність сильної монархічної влади як причини занепаду колишньої Речі Посполитої.

²³ *Łosowski J.* Anatol Lewicki. S.10; *Topolski J.* Prawda i model w historiografii. Łódź, 1982. S.209.

²⁴ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛЮ). Ф. 26. Оп. 7. Спр. 954. Арк. 195.

²⁵ У 1897 р. створено Національно-демократичну партію (від абрєвіатури партії її прихильників почали називати ендеками).

²⁶ Про нього див.: *Śreniowska K.* Stanisław Zakrzewski. Przyczynek do charakterystyki prądów ideologicznych w historiografii polskiej 1893–1936 // *Łódzkie Towarzystwo Naukowe*. Wydział II. Łódź, 1956. № 20.

²⁷ *Историкография истории нового времени стран Европы и Америки: Учеб. пособ. / А.В.Адо, И.С.Галкин, И.В.Григорьева и др.; Под ред. И.П.Дементьева*. Москва, 1990. С.434.

Польсько-українське минуле досліджував також професор Львівського університету Адам Шельонговський (1873–1961)²⁸. За своїми політичними уподобаннями він належав до поміркованої групи прихильників ендецької ідеології. Зазначимо, що ендеки у публіцистичних і політичних працях виправдовували не лише народні вади, а й анархію, що панувала в давній Речі Посполитій. “Оптимістична” інтерпретація історії Польщі здебільшого полягала у критиці поглядів краківської історичної школи, вона спонукала до створення нового синтезованого дослідження польського минулого (однак воно так і не було написане). У своїх працях А.Шельонговський відмежувався від теорії самозвинувачувального занепаду та вкрай оптимістично висловлювався про польське минуле²⁹. Деякі погляди історика навіть свідчать про його націоналістичне світосприйняття³⁰. Хоча його праці не формували суспільної думки, проте вплинули на інших дослідників.

Як уже зазначалося, на зламі століть для польської історичної науки пріоритетними проблемами були поділи Речі Посполитої і втрата Польщею державності. Польські історики розглядали українське питання лише у контексті відновлення багатонаціональної Польщі, зосереджуючи увагу на минулому східних земель Речі Посполитої, в тому числі на проблемах Берестейської унії. Однак вони по-різному трактували церковну унію: одні апологетично переконували, що унія позитивно вплинула на культуротворчі процеси польського та українського народів, інші, висловлюючись вкрай критично, вбачали у ній причини поділів Речі Посполитої кінця XVIII ст. і польсько-українського конфлікту.

У тогочасній українській історіографії існували різні погляди на наслідки церковної унії кінця XVI ст. для українських земель. Так, українські вчені другої половини XIX ст. (М.Гарасевич, А.Петрушевич та ін.), як і українське суспільство загалом, здебільшого дотримувалися думки про силове запровадження Берестейської унії польським урядом і зраду з боку уніатських єпископів. Таке трактування унії певною мірою сформувалося під впливом політики царського самодержавства у Польщі та в Україні, а також було наслідком поширення москвофільських настроїв. На українську історичну науку значною мірою вплинула й російська “урядова” історіографія, завданням якої було обґрунтувати та виправдати поділи Речі Посполитої, а також зміцнити державні позиції царської Росії на західних теренах. Саме тому російські дослідники послідовно нав’язували суспільству думку про насильницьке запровадження унії та її шкідливі наслідки для українського та білоруського народів. Натомість, Російська імперія зображалася як захисник православної віри³¹. Однак уже на зламі століть в українській історичній науці з’явилася низка праць, автори яких – теологи брати Йосиф та Сильвестр Сембратовичі, професор Львівського університету, єпископ Юліан Пелеш та інші, намагаючись з погляду унії відновити апологетичне становище відомого єзуїтського теолога й проповідника Петра Скарги, наголошували, що унія 1596 р., відновивши стародавні традиції, стала для Русі найбільшим благом, оскільки

²⁸ Детальніше про нього див.: ДАЛЮ. Ф.26. Оп.7. Спр.954. Арк.137; *Czapliński W., Wereszycki H.* Dorobek naukowy Adama Szelągowskiego // КН. 1962. R.69. Z.3. S.615–636; *Maternicki J.* Adam Szelągowski i jego poglądy na historię (Cz. 1) // *Przegląd Humanistyczny*. 1989. R.33. №11. S.123–153; *Maternicki J.* Adam Szelągowski i jego poglądy na historię (Cz. 2) // *Przegląd Humanistyczny*. 1989. R.33. №12. S.105–137.

²⁹ *Grabski A.F.* Zarys historii historiografii polskiej. S.150.

³⁰ *Maternicki J.* Adam Szelągowski i jego poglądy na historię (Cz. 1). S.131–132.

³¹ *Papierzyńska-Turek M.* Wizje unii brzeskiej w świadomości historycznej // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. Białystok, 1996. № 6. // http://kamunikat.fontel.net/www/czasopisy/bzh/06/06art_papierzynska.htm; *Falkowicz S.* Polska problematyka w rosyjskiej historiografii // http://jazon.hist.uj.edu.pl/zjazd/materialy/falkowicz_pl.pdf

поєднала її з західноєвропейською цивілізацією³². Зміни в тлумаченні українськими істориками церковної унії були зумовлені появою ідеї “католицького панславізму”³³.

Берестейську унію з позицій її прихильників висвітлювали у своїх наукових працях також А.Добрянський, К.Студинський, О.Сушко, Б.Бучинський, М.Чубатий, С.Томашівський та ін. Вони намагалися відшукати в українському минулому факти, які б свідчили про місіонерську діяльність римо-католицької церкви на руських землях і прагнення самої Русі укласти унію з Римом³⁴. Ці дослідники обґрунтовували та розвивали ідеї Ю.Пелеша³⁵. Більш критично у своїх дослідженнях трактували унію І.Франко³⁶ та М.Грушевський³⁷.

Зміна поглядів у середовищі українських істориків збіглася у часі з апологетичним висвітленням унії у працях польських дослідників. Однак, як уже зазначалося, були й такі вчені, які критично оцінювали церковну унію.

Львівський дослідник А.Левицький в унії кінця XVI ст. вбачав протипагу зростаючому впливові московського патріархату та конфліктам, спричиненим занепадом православної церкви³⁸. Вчений трактував унію як запоруку існування польсько-литовської держави, від початку створення якої постала необхідність об'єднання католицької та православної церков. Дослідивши значний джерельний матеріал, історик дійшов висновку, що ідею церковної унії висловлювали ще Ягайло і митрополит Кипріан (1376 р. призначений митрополитом Литви та Малої Русі)³⁹. З часом ця ідея була реалізована на Флорентійському соборі 1439 р. (підписано акт об'єднання східної та західної церков). Неуважне ставлення польських монархів, зміни у західній церкві, здійснені під впливом реформації, та шкідливі впливи Москви призвели до занепаду Флорентійської унії⁴⁰. Незважаючи на це, відзначав А.Левицький, вона стала основою для укладення Берестейської унії⁴¹. На його думку, головною передумовою останньої було втручання східних патріархів у справи руської церкви⁴². Вчений стверджував, що Берестейська унія не була наслідком польсько-католицьких інтриг – вона зумовлювалась потребою єднання в середовищі православного духовенства⁴³. Подібно до краківського історика М.Бобжинського, А.Левицький зазначав, що якби об'єднання православ'я з католицизмом відбулося на умовах 1595 р. (розірвання стосунків із царгородським патріархом і створення належних умов для підпорядкування православної церкви Риму), то унія набула б ширшого визнання в руському (українському) суспільстві. Натомість, її противники, які

³² Franko I. Z dziejów Synodu Brzeskiego 1596 r. // Kwartalnik Historyczny (далі – КН). 1895. R. 9. S.1.

³³ Свідерський Ю. Проблеми дослідження Берестейської унії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2000. Вип.7. С.570.

³⁴ Дорошенко Д. Нарис історії України: У 2-х т. Київ, 1991. Т. 1.: До половини XVII ст. С.179.

³⁵ Там само.

³⁶ Тимошенко Л. Берестейська унія в творчій спадщині Івана Франка (концепції вченого і спроби конкретно-історичного зрізу проблеми) // Франкознавчі студії / Ред. кол. Є.Пшеничний (голов. ред.), А.Войтюк, В.Винницький та ін. Дрогобич, 2002. Вип.2. С.69–83.

³⁷ Свідерський Ю. Проблеми дослідження Берестейської унії. С.570.

³⁸ Lewicki A. Dzieje narodu polskiego w zarysie. Warszawa, 1904. S.264–265.

³⁹ Lewicki A. Sprawa unii kościelnej za Jagiełły. Czytał rzecz pod tym tytułem – № 10 // Sprawozdania z czynności i posiedzeń. Rok 1896. II Wydział historyczno-filozoficzny. Posiedzenie dnia 20 grudnia 1896. Kraków, 1896. S.14.

⁴⁰ Lewicki A. Dzieje narodu polskiego w zarysie. S.264.

⁴¹ Lewicki A. Unia Florencka w Polsce. Kraków, 1899. S.22.

⁴² Lewicki A. Dzieje narodu polskiego w zarysie. S.265.

⁴³ Velychenko S. National history as cultural process. A survey of the interpretations of Ukraine's past in Polish, Russian, and Ukrainian historical writing from the earliest times to 1914. S.41.

скликали антисинод у 1596 р., лише поглибили поділ русинів, третина яких залишилася православною. Оскільки А.Левицький своїми поглядами наближався до представників краківської історичної школи, то й результати унії він оцінював подібно до них. На його думку, обмеження впливу православних єпископів призвело до шкідливих релігійних і політичних наслідків: посилило релігійну боротьбу на Русі, зумовило антагонізм східної і західної церков⁴⁴. Історик писав, що боротьба між уніатами та не-уніатами за наявних державних свобод спричинила загальний виступ на Сході⁴⁵. На початку ХХ ст. наслідки польсько-українського конфлікту дослідник обмежував боротьбою за розподіл впливів і влади між церквами.

Певну заслугу польської держави у піднесенні з занепаду руської церкви наприкінці ХVI ст. підкреслював А.Прохаска. Наприкінці ХІХ ст. він опублікував важливі документи до історії Берестейської унії, зокрема протест Перемишльського єпископа Михайла Копистенського у справі унії (серпень 1595 р.), а також три грамоти Перемишльського католицького єпископа Вавжинця (Лаврентія) Гослицького, які характеризують взаємини між православними та католиками єпархії в поунійні роки⁴⁶.

У рецензії на працю польського історика Е.Ліковського⁴⁷ А.Прохаска критикував ученого за надмірно критичне висвітлення устрою православної церкви⁴⁸. На думку А.Прохаски, розвиток Берестейської унії, яка мала подолати усі недоліки в устрої цієї церкви, відбувся під цивілізаційним впливом та опікою Корони. Генезу церковної унії львівський історик простежував з часів польської цивілізаційної діяльності на південно-східних теренах⁴⁹. Т.Хинчевська-Геннель зазначає, що А.Прохаска, як і А.Левицький, початки церковної унії виводив від спроб втілити Флорентійську унію (1439) на землях Великого князівства Литовського⁵⁰, хоча неперервність ідеї єдності Візантійської і Римської церков була розірвана наприкінці ХV ст.⁵¹ На переконання А.Прохаски, свою релігійну політику польська держава базувала на засадах толерантності й опіки, які поширювалися на Берестейську унію. На думку вченого, саме противники унії (львівський православний єпископ Гедеон Балабан, перемишльський єпископ Михайло Копистенський, князь Василь-Костянтин Острозький) своїми діями сповільнили цивілізаційний розвиток Русі, що спричинило моральний і матеріальний занепад краю. Подібні погляди вченого були наслідком впливу “ягеллонської ідеї” в польській історіографії на зламі століть.

Як зауважив Л.Тимошенко, у своїй праці “З історії Берестейської унії” А.Прохаска значну увагу приділив постаті М.Копистенського та Перемишльській православної єпархії кінця ХVI ст. загалом. У критичній характеристиці М.Копистенського та звеличенні ініціатора унії К.Терлецького простежується конфесійна заангажованість

⁴⁴ Finkel L. [Рец.]: A.Lewicki. Zarys historii polskiej aż do najnowszych czasów. Kraków, 1897. 539 s. // КН. 1898. R.12. S.956–957.

⁴⁵ Lewicki A. Zarys historii Polski i krajów ruskich z nią połączonych. Wyd. 5. Kraków, 1912. S.134.

⁴⁶ Тимошенко Л. Польська історіографія Берестейської унії (кінець ХІХ–30-ті рр. ХХ ст.). С.581.

⁴⁷ Познанський католицький єпископ Е.Ліковський був автором монографічного дослідження, присвяченого Берестейській унії. Новизна праці визначалася використанням рукописних матеріалів з ватиканських і польських архівів. Однак розвідка мала яскраво виражений антиправославний та прокатолицький характер. Детальніше про це див.: Тимошенко Л. Польська історіографія Берестейської унії. С.578–586.

⁴⁸ Prochaska A. [Рец.]: E.Likowski. Rzut oka na wewnętrzny stan cerkwi ruskiej przed Uniją brzeską // Rocznik Towarz. przyj. nauk. pozn. T. 20. S.225–265 // КН. 1896. R.10. S.674.

⁴⁹ Prochaska A. Z dziejów Unii brzeskiej // КН. 1896. R.10. S.566.

⁵⁰ Prochaska A. Nieznane dokumenty do unii florenckiej w Polsce // Ateneum Wileńskie. Wilno, 1923. T. 1. Z.1. S.58–74.

⁵¹ Хинчевська-Геннель Т. Берестейська унія в ХVІІ столітті з польської точки зору. С.90.

ученого. Саме тому українські історики І.Франко, М.Грушевський гостро критикували працю польського дослідника, попри її наукову новизну⁵².

Зазначимо, що на відміну від краківського історика М.Бобжинського, який серед причин невдач унії меншого значення надавав конфліктам між католицьким і православним кліром, натомість, наголошував на слабкостях короля Сигізмунда III Вази, що підпав під вплив єзуїтів і велику увагу приділяв уніатам, чим налаштував проти себе православних русинів⁵³, А.Прохаска не звинувачував польського короля у невдачі унії. Дослідник писав, що становище монарха було надзвичайно складним, він мав боронити інтереси як краю, так і латинських єпископів на Русі – захисників віри. Король, на думку вченого, діяв лише для добра церкви та в її інтересах⁵⁴. Оцінюючи унію як визначну подію в історії польської держави, А.Прохаска не оминув і її недоліків, відзначивши, що після об'єднання 1596 р. двох церков становище латинського єпископату на Русі різко погіршилося.

Ф.Папе також розглядав церковну унію як визначну подію XVI ст., що сприяла об'єднанню церков на теренах Русі⁵⁵. Великої шкоди їй, на його думку, завдав відступ частини руських князів, за якими пішла третина українського населення. Історик вважав, що значною мірою успіх об'єднаної церкви забезпечило те, що київську митрополію очолив Іпатій Потій. Саме він, на думку вченого, домігся поширення лише на уніатів тих релігійних прав, які Владислав III надав 1443 р. прихильникам грецької релігії, і таким чином утвердив позиції уніатів, відповідно до польських законів, і підірвав становище противників унії⁵⁶. На відміну від тогочасних польських істориків, Ф.Папе не звинувачував у поразці унії ні польську політику з обмеження прав православних церковнослужителів, ні католицьких єпископів, які цю політику здійснювали. Натомість, головну провину він покладав на не-уніатів, що заручились підтримкою українського козацтва.

На думку С.Закшевського, Берестейська унія була витвором не польського уряду і не етнічно польських територій, а Русі. Саме русини та єзуїти стали ініціаторами її проголошення⁵⁷. Православні єпископи, які схилилися до унії, вбачали в ній можливість піднесення інтелектуального рівня православної еліти та зміцнення свого становища в державі. Своїми твердженнями історик наближався до поглядів краківського вченого В.Закшевського, який також підкреслював, що Берестейська унія була наслідком діяльності насамперед руського духовенства. На його думку, шляхом об'єднання з Римом воно намагалося врятувати православну церкву від занепаду та надати їй більшого значення в Речі Посполитій⁵⁸. Подібні думки висловлював польський учений А.Яблоновський, який наголошував, що ініціатива укладення унії виходила від русинів. У праці “Киево-Могилянська Академія. Історичний нарис на тлі загального розвитку західної цивілізації” (планами щодо написання цієї розвідки А.Яблоновський ділився з К.Студинським⁵⁹) він зазначав, що Берестейська унія була не випадковістю у внутрішньому житті руського суспільства, а природним результатом розвитку не лише

⁵² Тимошенко Л. Польська історіографія Берестейської унії (кінець XIX–30-ті рр. XX ст.). С.581.

⁵³ Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie. Warszawa, 1879. S.336.

⁵⁴ Prochaska A. Z dziejów Unii brzeskiej. S.567.

⁵⁵ Papée F. Dzieje Unii kościelnej na Rusi. W 300-ną rocznicę Unii brzeskiej. Lwów, 1896. S.10.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Zakrzewski S. Zagadnienia historyczne. Lwów–Warszawa, 1908. S.171.

⁵⁸ Zakrzewski W. Historia nowożytna w zarysie. Petersburg, 1899. S.116.

⁵⁹ Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 362 (Студинський К. – академік). Оп. 1. Спр. 422 (Яблоновський А. Лист до К.Студинського від 4.04.1904). Арк. 1.

Речі Посполитої, а й усієї Європи⁶⁰. С.Закшевський був переконаний, що уніатську проблему спричинили спосіб запровадження унії та слабка підтримка з боку польської влади⁶¹. Церковна унія розділила православну людність Речі Посполитої на два ворожі табори – уніатів і не-уніатів, вікові суперечки між якими негативно позначилися на політиці польської держави⁶². На думку С.Закшевського, польські королі, підтримуючи православних віруючих, таким чином захищали їх від московського і турецького впливів⁶³. Православ'я зробило значний внесок у процвітання польської культури, а та, у свою чергу, за його допомогою зміцнила свої позиції на українських землях. Історик схвальноніше оцінював вплив православ'я, ніж уніатів, на українсько-польські відносини.

Прихильники національно-демократичної візії польської історії вбачали два шляхи подолання релігійного поділу в Речі Посполитій: перший полягав у пропагуванні та насаджуванні католицизму, другий – в укладенні унії шляхом об'єднання церковних ієрархій. До прихильників другого шляху поширення унії належав А.Шельонговський⁶⁴. У працях, виданих на початку ХХ ст.⁶⁵ та в наступні роки, він писав, що попередні унії, в тому числі Люблінська, не забезпечили православ'ю належного розвитку. Надана православним церковнослужителям автономія не відвернула занепаду церкви. Однією з причин цього стала відсутність освіченого духовенства. І.Франко також писав, що наприкінці ХVІ ст. Русь залишалася неосвіченою, однак, на відміну від польських істориків, причинами цього вважав, з одного боку, татарські напади, а з другого – недбальство русинів і, найголовніше, антиукраїнську політику польського уряду, який позбавив русинів можливості здобувати освіту⁶⁶. А.Шельонговський відзначав, що занепад східної церкви підготував ґрунт для нової церковної унії 1596 р.⁶⁷ Подібні думки висловлював й І.Франко, який вважав укладення унії закономірним явищем, підготовленим низкою історичних процесів. На його думку, головними передумовами Берестейського собору були криза православної церковної організації, моральний занепад духовенства, втручання східних патріархів у справи руської церкви, надання польським королем 1589 р. патріаршій юрисдикції (визнання патріарха зверхником над руською церквою) та втручання єзуїтів⁶⁸. Обидва учені вважали, що, незважаючи на створення однієї церкви, унія спричинила розкол у середовищі православних віруючих, а це згодом позначилося на її розвитку.

Апологет унії А.Шельонговський наголошував, що унія не мала шкідливих наслідків для руського населення, оскільки несла зі собою толерантність і прогрес. З такими твердженнями А.Шельонговського та інших польських дослідників не погоджувалися українські вчені, зокрема І.Франко та М.Грушевський⁶⁹, які критикували як російських

⁶⁰ Jablonowski A. Akademia Kijowsko-Mohilańska. Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacji zachodniej na Rusi. Kraków, 1899–1900. S.27.

⁶¹ Zakrzewski S. Zagadnienia historyczne. Lwów, 1908. S.171.

⁶² Zakrzewski S. Zagadnienia historyczne: W 2 t. Lwów, 1936. T.2. S.266.

⁶³ Zakrzewski S. Zagadnienia historyczne. S.172–173.

⁶⁴ Siępnik A. Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porobiorowego 1795–1918. S.258.

⁶⁵ Szelański A. Wzrost państwa polskiego w XV i XVI w. Polska na przełomie wieków średnich i nowych. Lwów–Warszawa, 1904.

⁶⁶ Франко І. Дві унії. Образок з історії Русі при кінці ХVІ віку // Франко І. Історичні праці. (1883–1890): Збір. тв.: У 50-ти т. Київ, 1985. Т.46. Кн.1. С.585.

⁶⁷ Szelański A. Dzieje Polski w zarysie. Warszawa, 1921. S.106.

⁶⁸ Тимошенко Л. Берестейська унія в творчій спадщині Івана Франка (концепції вченого і спроби конкретно-історичного зрізу проблеми). С.74–75.

⁶⁹ Grabowski T. Prof. Hruszewskij o stosunku Polski do Rusi // Rok Polski. 1917. R. 2. № 3. S.51.

істориків, котрі наголошували на шкідливості унії для слов'янських народів, так і представників польсько-католицької та уніатської історіографії за їх конфесійну заангажованість⁷⁰.

Підсумовуючи, зазначимо, що на зламі XIX–XX ст. представники позитивістських історичних шкіл ще значною мірою впливали на польську історичну думку. Однак у цей період уже поширилися неоромантичний та модерністський підходи, які сприяли поглибленню наукової спеціалізації, розширенню хронологічних меж досліджень до XIX ст. та поширенню “оптимістичної” візії минулого Польщі. Поява неоромантичної методології, дискусії з російською, литовською та українською історіографією, тогочасна політична ситуація сприяли відродженню “ягеллонської ідеї” та вкоріненню у польській суспільній свідомості історичних міфів. Це певною мірою вплинуло на творчість представників різних історіографічних шкіл.

Берестейська унія була предметом досліджень представників як старшого, так і молодшого покоління польських істориків Львова. Схвально оцінюючи сам акт підписання унії, вони наголошували на її недоліках. У її невдачі історики, відповідно до своїх політичних уподобань і приналежності до історичних шкіл чи напрямів, звинувачували руську шляхту, польську владу, католицьке та православне духовенство, Москву та козацтво. Більшість дослідників початку XX ст. вважала, що унія, спрямована на ліквідацію впливів московського та константинопольського патріархів, принесла на руські землі толерантність й прогрес і не завдала шкоди українському населенню.

THE UNION OF BREST IN THE INVESTIGATIONS BY POLISH HISTORIANS FROM L'VIV (1890–1914)

Oksana RUDA

*The Krypyakevych Institute of Ukrainian studies
of National Academy of Science in Ukraine
4, Koselnytska str., L'viv, 79026*

The Centre of studying of Ukrainian-Polish relationship

The article is concerned with the views of Polish historians from L'viv on the origin of Uniata idea and history of the Union of Brest. A special emphasis is placed on political events; socio-economic and cultural issues are not analysed in details. Polish historians' depiction and assessment of the history of the Union of Brest depended on the political views and convictions, and also on belonging to positivistic or Neo-Romantic stream in historiography.

Key words: historiography, positivism, Neo-Romanticism, modernism, the Union of Brest, “Jagiellonian idea”, Catholicism, Orthodoxy.

Стаття надійшла до редколегії 25.09.2007
Прийнята до друку 26.10.2007

⁷⁰ *Войтюк А.* Іван Франко про Берестейську унію // Франкознавчі студії / Ред. кол. Є.Пшеничний (голов. ред.), А.Войтюк, В.Винницький та ін. Дрогобич, 2002. Вип.2. С.23; *Тимошенко Л.* Берестейська унія в творчій спадщині Івана Франка (концепції вченого і спроби конкретно-історичного зрізу проблеми). С.70–71.